

สืบสาย “ผ้าลายหงส์” ลายผ้าโบราณในวัฒนธรรมไทยวน สู่ออกแบบสมัยใหม่

The inheritance of swan-pattern textiles, enhancing a traditional Tai Yuan textile with new designs for the next generation.

Received: April 1, 2022
Revised: August 15, 2022
Accepted: November 23, 2022

จันทราภา รุจินาม (Jantrapa Rujinam)*

รัฐไท พรเจริญ (Rathria Poencharoen)**

บทคัดย่อ

บทความนี้เกิดจากผู้ที่เขียนได้เคยอ่านหนังสือผ้าลาย "นาค":วัฒนธรรมร่วมชนชาติในภูมิภาคเอเชีย (พ.ศ.2557) โดยอาจารย์เผ่าทองทองเจือที่กล่าวไว้ว่า “พญานาคถือได้ว่าเป็นสัญลักษณ์แห่ง ความยิ่งใหญ่ ความอุดมสมบูรณ์ ความมีวิสาสนา” เชื่อว่าเป็นบันไดนำไปสู่ความเชื่อเรื่องดินแดนแห่งจักรวาลในบางท้องถิ่นก็เชื่อว่าพญานาคอาศัยอยู่ใต้ดิน หรือบาดาลชีวิตคนตั้งแต่เกิดจนถึงตาย ผ้าทอสมัยโบราณ ในทุกวัฒนธรรมจึงมักทอสัญลักษณ์ของพญานาค หรือนาค ปรากฏอยู่และสืบทอด ต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน หรือแม้แต่การปรากฏในสื่อต่างก็นำเสนอเรื่องราวของพญานาคในเวลาต่อมา ผู้เขียนศึกษาเรื่องราวของลวดลายผ้ามากขึ้นจึงพบว่าลวดลายสัตว์ที่ปรากฏบนผ้าทอมือจากลวดลายนาค แล้วยังมีเรื่องราวของสัตว์ตระกูลหงส์ หรือนก โดยเฉพาะบนผ้าชิ้นดินจกในตระกูลไทยวนมัก จะมี ลวดลาย “หงส์ถือโคม” ปรากฏอยู่บนผ้าชิ้นเสมอ ซึ่งมีความหมายเชื่อมโยงถึงคติความเชื่อทางพุทธศาสนาเช่นเดียวกับผ้าลายพญานาค แต่มักจะปรากฏในงานวิจัยเล่มอื่นแบบสั้นๆ “ตามคติไทยและคติฮินดู - พุทธ ถือว่าหงส์ เป็นที่เกี่ยวข้องกับตำนานทางศาสนา เช่น เป็นพาหนะของพระพรหม เป็นต้น และศิลปะไทยถือว่า หงส์เป็นของสูงจึงได้เชิญมาเป็นสัญลักษณ์ของเรือพระราชพิธีหรืออันหนึ่งคือสุพรรณหงส์นั้นเอง” (Wattana,2012 : 25) หรือแม้กระทั่งในประเทศจีนเองก็มีความเชื่อเกี่ยวกับตำนานหงส์ที่มีความใกล้เคียงกับตำนาน “นกฟีนิกซ์” ของประเทศจีนด้วยเช่นกันจึงจะเห็นได้ว่าตำนานเรื่องหงส์ไม่ต่างกับตำนานเรื่อง “นาค” ที่มีความเชื่อร่วมกันหลากหลายภูมิภาค แต่ในส่วนของการทอผ้าลาย หงส์ กลับมีข้อจำกัดตายตัวมากกว่าลายพญานาคมากนัก โดยมักนิยมทอเป็นลวดลายหงส์ถือโคม, หงส์คู่ เป็นต้น หรือ อาจปรากฏใน “นาค” ที่มีความเชื่อร่วมกันหลากหลายภูมิภาค แต่ในส่วนของการทอผ้าลาย หงส์ กลับมีข้อจำกัดตายตัวมากกว่าลายพญานาคมากนัก โดยมักนิยมทอเป็นลวดลายหงส์ถือโคม, หงส์คู่ เป็นต้น หรือ อาจปรากฏในลวดลายที่เรียกว่า “ห้องนก” หรือ บางพื้นที่เรียกว่า “ลายโคม” ซึ่ง เป็น รูปแบบของลายเรขาคณิตมักจะเป็นรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน มีสัญลักษณ์รูปนก หรือหงส์ อยู่ใน ห้องอีกที ขาดการประยุกต์และต่อยอดของลวดลายในรูปแบบสมัยใหม่ผู้เขียนจึงมีการวิเคราะห์โครงสร้าง ของผ้าลายหงส์ การใช้รูปแบบกราฟตารางลายผ้าในโปรแกรม AdobeIllustratorเพื่อให้เห็น โครงสร้างของผ้าทอลายหงส์ในกลุ่มชาติพันธุ์ไทยวนในรูปแบบต่างๆ พร้อมการวิเคราะห์เพื่อให้เกิดการ ต่อยอดในการนำไปใช้ต่อไป

คำสำคัญ : ลวดลายผ้าทอ, ตารางกราฟ, AdobeIllustrator

* นักศึกษา สาขาวิชาการออกแบบ คณะมัณฑนศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

Student of the Doctor of Philosophy (Design), Faculty of Decorative Arts, Silpakorn University

E-mail: mydiary788@gmail.com

** อาจารย์ประจำหลักสูตรสาขาวิชาการออกแบบผลิตภัณฑ์ คณะมัณฑนศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

Lecturer, Department of Product Design, Faculty of Decorative Arts, Silpakorn University

E-mail: ratthai6654@gmail.com

Abstract

The author created this article by the inspiration of the book “Naga Textile: A Unique Cultural Identity in Asia. There is a quote by Ajarn Phaonthong Thongjue where he said “King of Nagas is regarded as a symbol of greatness, fertility, and ascendancy. It is believed to be a stairway leading to the land of the universe. Some localities believes that the King of Nagas lives underground or the bowels of a person's life from birth to death. In the past up until these days, we often see ancient woven clothes, in every culture, were weaved in King of Nagas or Naga pattern. The mystery still lingers and Naga is still presented in the media at the present time. The author studied more about the textiles and found that besides animal patterns appeared on hand-woven fabrics as Naga patterns, there is also the story of the swan or bird species, especially on the Phasin Teen Chok (skirt border). In the Tai Yuan ethic group of Thailand, there is always a “Hong holding a lantern” pattern weaving on Phasin, which associates with Buddhism beliefs the same way as Naga-patterned textile does, but often appear in other shorter research papers. “According to Thai and Hindu-Buddhist beliefs, a swan is regarded as the religious legend, being the vehicle of Brahma. A swan is highly respected by Thai art, so it has been regarded as a symbol of the royal Thai barge, Suphannahong” (Wattana, 2012: 25). In China, people also believe about the swan myth that is similar to the “Phoenix” myth. Therefore, the swan can be perceived as “Naga” considering its features and myths that are connected to common beliefs in different regions. However, weaving swan-patterned textile might be much more strict and limited than Naga-pattern one. Swan textile is often woven in the pattern of a swan holding a lantern, a pair of swans, etc. It may appear in a pattern called "Hong Nok" or in some areas call it "a lantern pattern (Lai Khom)", which represents in geometric patterns, usually a rhombus that contains a symbol of a bird or a swan in there. The design lacks of application and enhancement of the modern-style pattern, the author then analyzes the structure of swan-patterned textile using Adobe Illustrator to create graphs with grid pattern in order to demonstrate the structure of swan-pattern woven fabrics that originally belong to Tai-Yuan ethnic group while presenting them in various patterns analyzed for the future applications.

Key words : pattern of woven textiles, graph table, Adobe Illustrator

บทนำ

ผ้าซิ่นลายหงส์นิยมถักทอกันมากในผ้าซิ่นตีนจกตระกูลไทยวน โดยพบได้ในลวดลาย ผ้าซิ่นตีนจกตระกูลเชียงใหม่, ตระกูลแพร่, ตระกูลน่าน, ตระกูลลำปาง เป็นต้น โดยผ้าซิ่นตีนจกตระกูลนี้มีต้นแบบมาจากผ้าซิ่นตีนจก ตระกูลเชียงแสน เชียงแสนอดีตราชธานีของชาวไทยวนแห่งอาณาจักรล้านนาในอดีต เมื่อเจริญสูงสุดก็ย่อมเสื่อมสลายไปเป็นธรรมดา แต่มรดกสืบทอดของชาวเชียงแสนยังทรงคุณค่าสืบมาจนปัจจุบัน อันหาที่เปรียบมิได้ ผ้าซิ่นเชียงแสนถือเป็นต้นแบบของผ้าซิ่นตีนจกของชาวล้านนาที่พบอยู่ปัจจุบันจะมีอายุมากกว่า 150 – 200 ปี รูปแบบเด่นชัดคือตีนจกจะมีขนาดแคบ นิยมใช้เส้นไหมขนาดใหญ่ จกลายโปร่ง นิยมลายหงส์ ลงบนพื้นที่แดง ซึ่งเป็นการย้อมด้วยสีธรรมชาติทั้งสิ้น (Nakkabunlung, 2020:27) และส่งอิทธิพล มาสู่ผ้าซิ่นตีนจกยุคต่างๆ มาถึงปัจจุบัน เพียงแต่มีการปรับรูปแบบให้เป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น เช่นลายหงส์สาม หรือลายหงส์ปล่อยในผ้าซิ่นตีนจกแม่แจ่ม หรือการปรับเปลี่ยนวัสดุตามยุคสมัย นอกจากนี้ความหมายของผ้าซิ่นลายหงส์ ในปัจจุบัน

มักจะสื่อถึงความหมายในเชิงพุทธศาสนา เช่นลายหงส์ถือโคม เป็นลวดลายที่สื่อถึงการนำดวงวิญญาณ ไปสู่ สวรรค์ เป็นต้น แต่นอกจากนี้จากการสืบค้นของข้าพเจ้าค้นพบ ทฤษฎีการสืบสายตระกูลโดยการใช้สัญลักษณ์ในการ ทอผ้า โดย ชลธิรา สัตยาวัดนา ได้กล่าวในหนังสือ ต้า แถน กำเนิดรัฐไท ว่า “โคตรเจือกสืบผีสายแม่ โคตรนกสืบ ผีสายพ่อ” (Satyawadhna, 2018) คำกล่าวนี้ มาจากความเชื่อในอดีตของชนชาติไทที่นับถือผี ก่อนที่ศาสนาพุทธ จะเข้ามามีอิทธิพล ในอาณาจักรล้านนา เป็นไปได้หรือไม่ ที่ผ้าชิ้นลายหงส์ นอกจากสื่อถึงความเชื่อเชิงพุทธ ศาสนา แต่มีความหมายในการสืบตระกูลในแง่การนับถือผีด้วย ซึ่งแนวความคิดนี้สอดคล้องกับที่ข้าพเจ้าเคย สัมภาษณ์ นายศิวาพรมาตา สัตยะนาคิผู้สืบทอดการทอผ้าตีนจกคอยเต่า ซึ่งนายศิวาพรมาตา กล่าวว่า “ผ้าชิ้น ตีนจกคอยเต่ามีลวดลายมากมายหลายร้อยลาย เนื่องจากในอดีต ทุกหนึ่งบ้านจะทอผ้าชิ้นลายประจำตระกูลของ ตัวเอง ทำให้ผ้าชิ้นตีนจกคอยเต่ามีลวดลายเยอะกว่าผ้าชิ้นตีนจกแหล่งอื่นๆ ในล้านนาที่นิยมทอแต่ลายหงส์ เท่านั้น” (Silaphrhmma, 2021) ทำให้ผู้เขียนตั้งข้อสังเกตว่า เป็นไปได้หรือไม่ว่าแนวความคิดเรื่องการสืบสาย ตระกูลผ่านผ้าชิ้นลายหงส์นี้ จะเป็นลายประจำสายตระกูลไทยวน

ภาพที่ 1 ผ้าชิ้นตีนจกคอยเต่าลายอุ้ยอุ้ย สมบัติของ สโรชา มีสัจย์ ถ่ายโดย จันทราภา รุจิณาม
ที่มาของลวดลายหงส์

ผ้าชิ้นลายหงส์หรือลวดลายอื่นๆต่างมีความเกี่ยวเนื่องกับเรื่องราวความเชื่อเรื่อง Totemism หรือ โทเทม ความเชื่อแบบโทเทม เป็นแนวความคิดที่ว่า มนุษย์มีความเป็นญาติพี่น้องอยู่กับโทเทม หรือมี ความสัมพันธ์ลึกลับอยู่ระหว่างกลุ่มบุคคลหรือแต่ละบุคคลกับโทเทม โทเทม คือ สิ่งเช่นสัตว์หรือต้นไม้ ที่ทำหน้าที่ เป็นเครื่องหมายหรือสัญลักษณ์ของคนกลุ่มหนึ่ง หรือบุคคลหนึ่งซึ่งมีความสัมพันธ์อยู่กับสิ่งนั้น (http://sinchaichao.blogspot.com/2015/06/blog-post_4.html. Retrieved 26 February 2022) ซึ่ง หากเป็นจริงก็มีความเชื่อมโยงเกี่ยวเนื่องกับศาสนาผีที่เคยเป็นศาสนาหลักของชาวล้านนา ก่อนที่ศาสนาพุทธจะ เข้ามามีอิทธิพลเผยแพร่ทำให้ความเชื่อแบบศาสนาผีถูกปรับหลอมรวมกับศาสนาพุทธในที่สุด ซึ่งสิ่งนี้เป็นเพียง การตั้งข้อสันนิษฐานของผู้เขียนยังต้องสืบค้นข้อมูลต่อไปในอนาคต

ในบทบาทอื่นนอกจากเรื่องลวดลายบนผืนผ้า หงส์ ยังปรากฏอยู่ในงานศิลปกรรมแขนงต่างๆ นอกจากพบในประเทศไทยแล้ว ยังพบได้ในเมืองเชียงตุง ประเทศพม่า และในประเทศลาว อีกด้วย ซึ่งสอดคล้อง กับความเชื่อของลวดลายนกหรือหงส์ในผ้าชิ้นตีนจก ที่ลวดลายมักสื่อความหมายถึงพาหนะนำทางดวงวิญญาณ ไปสู่สวรรค์ หงส์ เป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์โดยเป็นพาหนะของพระพรหม ตามคติของชาวฮินดู ต่อมาเมื่อพระพุทธศาสนา เข้ามาแทนที่ ผู้คนที่นับถือศาสนาฮินดูอยู่เดิมเมื่อได้เปลี่ยนมานับถือศาสนาพุทธ จึงเอาคติเรื่องหงส์มาผนวกเข้า กับความเชื่อในพุทธศาสนา ในฐานะตัวแทนของพระพุทธเจ้า และ ‘หงส์’ ก็เป็นสัตว์ชั้นสูงของผู้ที่นับถือศาสนา พุทธทุกชนชาติ เช่น ไทย จีน พม่า เขมร ลาว ญวน ไม่เฉพาะมอญเท่านั้น (เพจรามัญคดี, เข้าถึงเมื่อ 29 มกราคม

พ.ศ.2564)หรือใน มหาหงส์ชาดก ก็มีเรื่องราวของหงส์ เช่นกัน แต่ความเห็นส่วนตัวของผู้เขียนที่มองว่าเรื่องตำนานของ หงส์ ที่น่าจะทรงอิทธิพลต่อลวดลายผ้าในล้านนามากที่สุด น่าจะเป็นตำนานความเชื่อจากฝั่งพม่า เนื่องจากช่วง พ.ศ.2121 - พ.ศ.2317 เป็นช่วงที่ล้านนาถูกปกครองโดยอาณาจักรพม่า เป็นเวลายาวนานถึง 200 ปี มิใช่แค่ช่วงเวลานี้เท่านั้นแต่รวมถึงช่วงก่อนหน้านั้นในสมัยของพระเจ้าบุเรงนองก็เช่นกัน และหากพิจารณาถึงชัยภูมิของเชียงใหม่ ซึ่งเป็นจุดศูนย์กลางของอาณาจักรมาตั้งแต่อดีต การเดินทางในสมัยโบราณการเดินทางการค้าขาย ชาวล้านนาเดินทางไปพม่าใกล้เคียงมากกว่า การเดินทางมากรุงเทพจึงไม่น่าแปลกที่เกิดการขยายศิลปะวัฒนธรรมแขนงต่างๆ ระหว่างล้านนากับพม่าแม้แต่การแต่งงานในหมู่เจ้านายฝ่ายเหนือ เมืองเชียงตุงยังเคยส่ง เจ้าสุคั่นธา ณ เชียงตุง ต่อมาเป็น ณ เชียงใหม่ เนื่องจากท่านเสกสมรสกับเจ้าอินทนนท์ ราชบุตรพลตรีเจ้าแก้ววรรัฐ เจ้าหลวงเชียงใหม่

ภาพที่ 2 เจ้าสุคั่นธา ณ เชียงใหม่ และเจ้าอินทนนท์ ณ เชียงใหม่
วันแต่งงานสวมใส่เครื่องแต่งกายที่นักประวัติศาสตร์เชื่อว่ามีรูปแบบคล้ายหงส์ ที่มา
<https://www.wikiwand.com/th> Retrieved 1 February 2021

เมื่อกล่าวถึงอาณาจักรพม่า ผู้เขียนได้เคยมีโอกาสดำเนินเท้าเมื่อ 6 ปี ก่อน ได้ได้ข่าวพม่าได้เล่าเรื่องกำเนิดเมืองหงสาวดีมาจากตำนาน “หงส์ทอง” ผู้เขียนจึงนำไปศึกษาต่อได้ความว่า พระพุทธเจ้าทรงเสด็จมาถึงเมืองหงสาวดีที่สมัยก่อนยังคงเป็นชายหาดริมทะเล พระพุทธเจ้าทรงเห็น หงส์สองตัวว่ายน้ำเล่นกัน จึงทำนายออกมาว่าภายหลังจะเป็นเมืองที่เจริญรุ่งเรือง ชาวหงสาวดีจึงถือเอาตำนานเรื่องนี้มาเป็นสัตว์สัญลักษณ์ นอกจากนี้ ตำนานยังกล่าวว่า หงส์คู่ นั้น ตัวเมียขี่ตัวผู้ จึงมีคำทำนายว่าต่อไปผู้หญิงจะเป็นใหญ่ ซึ่งผู้หญิงคนนั้นคือ พระนางชินสอพู (ตะละแม่ท้าว) นั่นเอง (<https://chill.co.th/articles/article.php?aid=110>, Retrieved 30 January 2021) ด้วยเหตุนี้เมื่อเดินทางไปเที่ยวที่เมืองหงสาวดีประเทศพม่า จึงพบว่ามีเสาหงส์อยู่ทั่วเมือง โดยส่วนตัวผู้เขียนคิดว่าการสร้างเสาหงส์นี้ น่าจะแฝงอิทธิพลมายังอาณาจักรล้านนา และยังมีถึงภาคกลางของประเทศไทยอีกด้วย ดังที่เราพบเสาหงส์ถือโคมประดับอยู่ตามถนนราชดำเนิน ถนนเส้นสำคัญสายต่างๆ ของประเทศไทย นอกจากเรื่องประติมากรรม วกลับมาเรื่องเครื่องแต่งกาย เมื่อผู้เขียนไป พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่เชียงใหม่ มีการจัดแสดงเครื่องแต่งกายโบราณของเจ้านายไทใหญ่ในอดีต เมื่อออกมาราชการหรือการแต่งกายในพิธีสำคัญ เช่น พิธีแต่งงาน มีการแต่งกายออกมาเหมือนนก มีความเป็นไปได้ว่าการแต่งกายนี้เป็นการสะท้อนความเชื่อเรื่อง หงส์ทองสองตัว ก็เป็นไปได้

จากความเชื่อเรื่องหงส์ทองเคียงคู่ ตัวเมียอยู่บน ตัวผู้อยู่ล่าง เป็นการสะท้อนบทบาทของสตรีล้านนาในอดีตที่มีบทบาทหน้าที่เป็นผู้นำครอบครัวได้ไม่ต่างจากผู้ชาย จากงานเขียน บทบาทผู้หญิงในล้านนา ของ ภักดีกุล รัตนา การขึ้นมาเป็นผู้ปกครองของสังคมล้านนา ผู้ที่จะเป็นกษัตริย์ต้องมีเชื้อสายราชวงศ์มังรายโดยตรงเท่านั้น ถึงจะขึ้นครองราชย์ได้ โดย “ไม่ได้ระบุว่าต้องเป็นเพศไหน” ซึ่งถือว่ามันเป็นการแสดงให้เห็นว่า “เพศไหน” ก็สามารถแสดงความสามารถ อย่างการปกครองบ้านเมืองได้ โดยเฉพาะ พระนางจિระปะภาเทวีที่ปกครองบ้านเมืองในช่วงที่มีความวุ่นวายจากการบุกของพม่าและอยุธยา และพระนางสุทิดเทวีที่ปกครองบ้านเมืองในช่วงที่ตกเป็นประเทศราชของพม่า สิ่งเหล่านี้ส่งผลจนกลายเป็นความเชื่อ อย่าง “ม้าขี่หลวง” การคอยดูแลรักษาผีบรรพบุรุษ หรือดูแลสายผีของครอบครัว โดยคนที่ดูแลสายผีหรือ “ม้าขี่” ต้องเป็นแค่ “ผู้หญิงเท่านั้น” และส่วนใหญ่มักจะเป็นลูกสาวคนโตในการสืบสาย (Kuykae, 2019) เมื่อศาสนาพุทธได้เข้ามามีบทบาทในล้านนาก็นำความเชื่อเรื่องชายเป็นใหญ่เข้ามาด้วย บทบาทของสตรีก็ลดลง แต่บทบาทของผู้หญิงในฐานะ ม้าขี่ ยังมีอยู่ และผ้าซิ่นก็เป็นหนึ่งในเครื่องประกอบพิธีที่สำคัญเช่นกัน โดยผู้เป็นม้าขี่ จะสวมใส่ผ้าซิ่นทอลวดลายเฉพาะ และมีการใช้ผ้าซิ่นเป็นเครื่องเซ่นไหว้วิญญาณผีบรรพบุรุษอีกด้วย

ภาพที่ 3 หงส์คู่ ตัวเมียอยู่บน ตัวผู้อยู่ล่าง ที่มา https://www.tripadvisor.co.hu/LocationPhotoDirectLink-g317132-d8830676-i445746866-Wat_Thai_Wattanaram-Mae_Sot_Tak_Province.html

ตำนานเรื่องหงส์ ทั่วโลกยังมีเรื่องราวอยู่อีกหลายประเทศ อย่างในประเทศอียิปต์โบราณ ก็มีตำนานเรื่องนก “เบนนู” นกที่มีความหมายถึง วิหคแห่งตะวัน แต่สำหรับหากในทวีปเอเชียอีกหนึ่งทวีปที่มีความเชื่อเรื่องตำนานหงส์ที่น่าสนใจและมีความเกี่ยวเนื่องกับตำนานกรีกโบราณซึ่งเป็นจุดกำเนิดของ “นกฟีนิกซ์” ที่คนทั่วไปรู้จักกันดีในรูปแบบของนกอมตะที่ฟื้นคืนจากเถ้าถ่าน และอีกหนึ่งตำนานในฝั่งเอเชียที่สำหรับผู้เขียนพบว่าเป็นข้อมูลที่สนใจที่สื่อว่าหงส์มีความเกี่ยวเนื่องกับตำนานที่สื่อเรื่องการอวยพร หรือความรักเหมือนตำนานฝั่งพม่า นั่นคือตำนานของฝั่งประเทศจีน ซึ่งชาวจีนเรียก หงส์ว่า “เฟิ่งหวง” ตำนานจีนเชื่อว่า มันเป็นหนึ่งในสี่สิ่งมีชีวิตแห่งสวรรค์หลังการสร้างโลก เพราะสวรรค์ถูกแบ่งออกเป็นสี่ส่วน ส่วนหนึ่งสำหรับสิ่งมีชีวิตแต่ละอย่างมีเต้าดำครองสวรรค์ทิศเหนือและฤดูหนาว เฟิ่ง-หวงแดงปกครองสวรรค์ส่วนภาคใต้ซึ่งเป็นตัวแทนฤดูใบไม้ร่วง เฟิ่งหวงคือจักรพรรดิแห่งนก เป็นสัญลักษณ์ของจักรพรรดินี เข้าคู่กับมังกรซึ่งเป็นตัวแทนจักรพรรดิ นกอื่นๆ ทั้งหมดจะบินตามมันเพื่อแสดงความจงรักภักดีคุณลักษณะ อันเป็นมงคลทั้งหลายเหล่านี้เอง คนจีนเลยชอบนำรูปหงส์มาใช้แทนความหมายมากมาย รูปหงส์ที่ใช้ในการตกแต่งบ้านก็เป็นสัญลักษณ์ว่า ความจงรักภักดีและความซื่อสัตย์จะเกิดกับผู้ที่อาศัยอยู่ที่นั่น และรูปหงส์คู่ ทั้งตัวผู้และตัวเมียรวมกันเป็นสัญลักษณ์ของความรักอมตะอีกด้วย (<https://www.thairath.co.th/lifestyle/life/1334302> , Retrieved 28 March 2021.)

จึงพบข้อสรุปเบื้องต้นได้ว่าเรื่องราวของลวดลายผ้าชิ้นตินจกไม่ใช่แค่เรื่องราวของการสะท้อนวิถีชาวบ้าน หรือการสะท้อนเรื่องราวของความเชื่อเรื่องพุทธศาสนาของสตรีล้านนา ยังมีเรื่องของพิธีกรรมความเชื่อเรื่องผี และยังมีการนำไปใช้ในเครื่องทรงของเจ้านายชั้นสูง เพื่อสื่อถึงความรุ่งเรืองของราชอาณาจักร จะเห็นว่าลวดลายของผ้าผืนหนึ่งสามารถสืบสาวราวเรื่องได้มากมายและยังสืบสาวราวเรื่องตำนานผูกพันที่ได้หลากหลายประเทศ ในส่วนต่อไปจะเป็นการพูดถึงการนำลวดลายผ้ามาสู่การออกแบบในงานดิจิทัลเพื่อต่อยอดลวดลายต่อไป

การนำผ้าชิ้นลายหงส์มาต่อยอดในงานดิจิทัล

ในปัจจุบันที่การออกแบบลายผ้าไม่ได้จำกัดแค่การทอด้วยกี่ตะกอ แต่ยังรวมถึงการออกแบบโดยมีเทคโนโลยีมาเกี่ยวข้อง เพื่อนำไปต่อยอดสู่การออกแบบสมัยใหม่ในรูปแบบดิจิทัล เช่น การพิมพ์ผ้าดิจิทัลต่อยอดไปงานออกแบบผลิตภัณฑ์ต่างๆ ในอุตสาหกรรมแฟชั่น การนำลวดลายโบราณมาต่อยอดสู่การออกแบบสมัยใหม่เป็นสิ่งที่เกิดจากนโยบายของรัฐบาลที่สนับสนุน แนวทางเรื่องเศรษฐกิจสร้างสรรค์ (Creative Economy) ที่ส่งเสริมการใช้ความคิดสร้างสรรค์เพื่อเพิ่มมูลค่าสินค้าและบริการ ซึ่งเป็นแนวคิดในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจ บนพื้นฐานของการใช้องค์ความรู้ (Knowledge) การสร้างสรรค์งาน (Creativity) และการใช้ทรัพย์สินทางปัญญา (Intellectual property) ที่เชื่อมโยงกับพื้นฐานทางวัฒนธรรม เทคโนโลยี และนวัตกรรมสมัยใหม่โดยมุ่งพัฒนา ทักษะองค์ความรู้ของผู้ประกอบการไทยในการสร้างสรรค์สินค้าและบริการรูปแบบใหม่ให้มีจุดเด่น และสามารถ ต่อยอดด้วยความคิดและนวัตกรรม (ใจภักดิ์ บุรพเจตนา, 2559) สิ่งแรกที่นักออกแบบจะนำรูปแบบลายผ้ามาต่อยอดคือการเข้าใจรูปแบบและโครงสร้างของลวดลายผ้า หรือถ้าศัพท์ในแง่ของการออกแบบคือการเข้าใจ “ทัศนธาตุ” (Visual Elements) ประกอบไปด้วย จุด, เส้น, รูปร่างรูปทรง, พื้นผิว, การใช้สี, พื้นที่ว่าง และน้ำหนัก ซึ่งลายผ้าทอมือนั้น ประกอบไปด้วยทัศนธาตุหลักๆ คือ จุด และ เส้น ส่วนการวางองค์ประกอบของลวดลายผ้านั้น มีเรื่องขององค์ประกอบพื้นที่ว่าง และ การจัดองค์ประกอบแบบการซ้ำ ในการวางลวดลายโดยผู้เขียนนำรูปลายหงส์โดยนำลายผ้าชิ้นเชียงแสน และผ้าชิ้นจกแม่แจ่ม ลายเชียงแสนหงส์ดำ มาเป็นตัวอย่างในการแกะลวดลายผ้า

ภาพที่ 4 ภาพจากเชียงแสนโบราณลวดลายหงส์คู่ โดย จันทราภา รุจิณาม

ภาพที่ 5 ลายจกแม่แจ่มลายเชียงแสนหงส์ดำ โดย จันทราภา รุจินาม

จะเห็นว่าลวดลายผ้าใน ภาพที่ 4 และ ภาพที่ 5 ลักษณะลวดลายผ้าแม้จะมีต้นแบบเป็นลายนกเหมือนกัน แต่จะเห็นได้ว่าลายจากภาพที่ 4 มีความโปร่ง บาง กว่า ทำให้เห็นรูปแบบลวดลายของนกที่ชัดเจน ในขณะที่ลวดลายจากภาพที่ 5 จกแม่แจ่มนั้นจะมีรูปแบบการทอผ้าที่ทอแน่น แทบจะไม่เห็นช่องว่างของลวดลาย ทำให้แทบมองไม่ออกว่าผ้าลายนี้เป็นผ้าลายอะไร และมีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัดแบบเรียวรี ในขณะที่รูปแบบของผ้าชิ้นเชียงแสนลายหงส์คู่หรือผ้าชิ้นตีนจกจากถิ่นอื่นมักจะมีลักษณะแบบป้อมๆ แต่สิ่งนี้ก็ป็นเอกลักษณ์ที่โดดเด่นของผ้าชิ้นตีนจกสายตระกูลแม่แจ่ม อีกสายตระกูลหนึ่งที่พบผ้าทอตีนจกลายหงส์รูปแบบที่ใกล้เคียงกันคือผ้าชิ้นตีนจกสายตระกูลดอยเต่า จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งมีรูปแบบการวางองค์ประกอบของลายที่มีความแตกต่างจากที่อื่นคือมีการใช้การจัดองค์ประกอบแบบซ้ำ (Repetition) และมีเรื่องของการใช้จังหวะ (Rhythm) หรือเรียกโดยรวมคือ จังหวะที่ซ้ำกัน (Repetition Rhythm) คือวิธีการเน้นอย่างหนึ่งที่ต้องการให้เห็นชัดเจน โดยใช้เส้น รูปร่าง รูปทรง มาจัดวางลงในกรอบพื้นที่มากกว่าหนึ่งครั้ง โดยมีระยะเคียงเท่ากันหรือไม่เท่ากันก็ได้ การสร้างภาพให้ดูกลมกลืน และเป็นจังหวะ ถ้าหน่วยของรูปทรงมีขนาดใหญ่ และใช้จำนวนน้อย งานออกแบบจะดูง่าย ท้าทาย แต่ถ้าใช้รูปทรงเล็กจำนวนมาก จะให้ความรู้สึกเป็นผิวสัมผัสในการออกแบบ (http://www.idealzign.com/port/graphic/content0303_01.htm, Retrieved 24 March 2021) จะเห็นได้ว่า รูปแบบการวางลวดลายผ้าชิ้นตีนจกลวดลายหงส์ไม่ว่าจะพื้นที่ไหน มักมีการวางรูปแบบที่แทบไม่แตกต่างกันมากนัก โดยรูปแบบลวดลายมักจะเป็นลายหงส์คู่อยู่ในห้องโคม ลายสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน นอกจากในเรื่องของทัศนธาตุการนำลายผ้าลงตารางกราฟ ยังเป็นการบันทึกลวดลายผ้าโบราณได้อีกทางหนึ่ง ซึ่งช่างทอผ้าสามารถปกรีนท์ลายออกมาฝึกทอผ้าได้ด้วย

ภาพที่ 6 ผ้าชิ้นตีนจกดอยเต่าที่มีลักษณะโครงสร้างที่แตกต่างจากที่อื่น โดยใช้การจัดองค์ประกอบแบบจังหวะที่ซ้ำกัน (Repetition Rhythm) ในการวางลวดลาย โดย จันทราภา รุจินาม

ภาพที่ 7 โครงสร้างมาตรฐานของผ้าขึ้นตีนจก โดย จันทราภา รุจิณาม

เมื่อพิจารณาจากโครงสร้างยอदनียมของผ้าขึ้นตระกูลไทยวนที่มักจะทอลวดลายตีนขึ้นหน้าแคบ ซึ่งทำให้การทอลวดลายอาจถูกบังคับด้วยโครงสร้างดังกล่าวจึงอาจทำให้ยากต่อการต่อยอดลวดลายใหม่ๆ แต่ในสมัยโบราณก็มีการทอผ้าโดยการจกที่ตัวขึ้นเป็นลวดลายต่างๆที่ตัวขึ้น เช่น จังหวัดน่านก็มีการนำเทคนิคอื่นๆ เช่น การมัดก้น หรือทางอีสานเรียกว่าเทคนิค มัดหมี่ เป็นรูปลวดลายซึ่งขึ้นแต่ละผืนเหล่านี้ก็มีลักษณะเฉพาะแต่ละท้องถิ่นที่ไม่เหมือนกันซึ่งผ้าขึ้นลักษณะดังกล่าวมักจะพบได้ในผ้าของเจ้านายหรือชนชั้นสูงระดับเชื้อพระวงศ์ ชาวบ้านไม่มีสิทธิ์ใส่ผ้าขึ้นราคาแพง ช่างทอมีหน้าที่ทอส่งให้เจ้านายสวมใส่เท่านั้น และมีลายประกอบหลักๆ แบ่งเป็นสามส่วนดังที่กล่าวมา หากปรับโครงสร้างของลวดลายผ้าและต่อยอดรูปแบบสมัยใหม่ผู้เขียนคิดว่ามีความเป็นไปได้ทีเดียวที่ลวดลายผ้าขึ้นลายหางสะเปาจะสามารถต่อยอดต่อไปได้ เหมือนดังที่ภูมิภาคอื่นๆในประเทศไทยที่มีการนำลวดลายหงส์ มาทอผ้ารูปแบบต่างๆโดยอยู่นอกเหนือจากโครงสร้างแบบมี “ห้อง” ดังที่กล่าวมา ยกตัวอย่าง เช่น ในผ้าทอของชาวไทลื้อจังหวัดน่าน มีการนำลวดลายหงส์มาทอในรูปแบบต่างๆที่อยู่นอกรูปแบบของห้องนก หรือการทอผ้ามัดหมี่ ในพื้นที่ฝั่งอีสานที่มีการนำลวดลายหงส์ หรือนก มามัดเป็นลวดลายรูปแบบต่างๆได้อย่างสนุกสนาน ผู้เขียนเองก็เป็นผู้ที่ชื่นชอบการซื้อผ้าลวดลายแปลกใหม่ มามาใส่ไปงานทำบุญบ้างหรือนำมาเก็บสะสม เป็นความสุขทางใจของคนรักในงานทอผ้า และในฐานะที่ผู้เขียนเป็นนักออกแบบ จึงอยากให้ช่างทอรุ่นใหม่มีจินตนาการและความกล้าเหมือนช่างทอในยุคสมัยก่อน ที่มีจินตนาการ และมีฝีมืออันล้ำเลิศสามารถรังสรรค์ผ้าขึ้นลวดลายสวยงามมาสวมใส่ประชาชนได้เหมือนกัน อาจเพราะในสมัยนี้ในหมู่ผู้นิยมผ้าทอมือมักจะนิยมทอรีเมค(Remake) หรือเรียกง่ายๆคือการนำผ้าทอลวดลายโบราณขึ้นมาใหม่ ซึ่งผ้าเหล่านี้มีการซื้อขายในราคาที่สูง ค่อนข้างสูง ช่างทอผ้าจึงไม่มีเวลามานั่งคิดค้นลวดลายใหม่ และต้องยอมรับว่าช่างทอผ้าในยุคปัจจุบันส่วนใหญ่ มักจะทอผ้าเป็นอาชีพเสริม หลังจากกลับจากการทำไร่ทำสวนซึ่งเป็นงานประจำ ประจวบกับงานทอผ้าเป็นงานที่ใช้สมาธิค่อนข้างสูง บ้างก็ต้องใช้อารมณ์สุนทรีย์ในการทอที่ค่อนข้างมาก ช่างทอรุ่นใหม่จึงมักทอตามลวดลายบรรพบุรุษ แทนที่จะมาคิดลวดลายใหม่ที่ไม่ซ้ำใครดังสมัยโบราณ

แง่มุมของยุคปัจจุบัน ผ้าทอลายหงส์ เป็นผ้าลายพื้นฐานที่ช่างทอผ้ารุ่นใหม่ได้ใช้ฝึกทอ เนื่องจากเป็นลวดลายที่ทอง่ายและเป็นลวดลายพื้นฐานของผ้าทอกลุ่มชนชาติไทยวน ซึ่งปรากฏได้หลายพื้นที่ เช่น ตระกูลเชียงใหม่, ตระกูลไทยวนราชบุรี, ตระกูลไทยวนสุโขทัย เป็นต้น ซึ่งแต่ละพื้นที่อาจมีความแตกต่างของลวดลายอยู่บ้างตามแต่ช่างทอแต่ละพื้นที่ที่จะนำไปประยุกต์ให้เกิดเอกลักษณ์ท้องถิ่น ผ้าทอลายหงส์ยังได้ได้รับความนิยมจากผู้สะสมผ้า อาจจะเนื่องมาจากความหมายของลวดลายที่เป็นมงคลหรือรูปแบบของลวดลายผ้าที่เป็นที่ชื่นชอบผู้เล่นผ้า เราจึงยังเห็นผ้าลายหงส์ออกมาสู่ตลาดอยู่เรื่อยๆ

ภาพที่ 8 ผ้าชิ้นจกพิเศษเมืองน่าน ที่มา <https://www.pinterest.com/pin/750623462876773317/>

บทสรุป

กล่าวโดยสรุป ความเชื่อและที่มาของผ้าลายหงส์ในกลุ่มของชาวไทยวน มีความเกี่ยวเนื่องกับความเชื่อเรื่องพุทธศาสนา ซึ่งตามความเห็นของผู้เขียนเมื่อพิจารณาจากเชื้อชาติไทยวนที่ในอดีตเคยตกเป็นเมืองขึ้นของพม่ามาก่อนถึง 200 ปี จนได้รับอิทธิพลแนวคิด รูปแบบศิลปกรรม ประเพณี มาจากประเทศพม่า โดยน่าจะรวมถึงความเชื่อเรื่องตำนานเรื่องหงส์คู่ด้วยเช่นกัน แต่เรื่องหงส์คู่นี้ เมื่อสืบค้นไปที่ความเชื่อของประเทศจีน ที่เชื่อว่าหงส์เป็นสัญลักษณ์ของเพศหญิง มังกรเป็นสัญลักษณ์ของเพศชาย สื่อถึงการเคียงคู่อยู่ร่วมกัน จึงเห็นว่าเรื่องหงส์นี้ยังสืบค้นก็จะพบตำนานเกี่ยวกับนกที่เกี่ยวข้องคล้องจองกันหมดไปทั่ว คล้ายๆกับเรื่องของตำนานผ้าลายพญานาค ของเผ่าทอง ทองเจือ ที่มีความเชื่อว่าพญานาคมาจากงูใหญ่ นักวิชาการปัจจุบันยอมรับว่า ความเชื่อเรื่องงูใหญ่ หรือนาค ของทวีปเอเชียกำเนิดขึ้นจากประเทศอินเดีย จากการเป็นต้นกำเนิดของศาสนาสำคัญของโลก เช่นเดียวกัน คือ ศาสนาฮินดู หรือศาสนาพราหมณ์ ศาสนาพุทธ ศาสนาเชนหรือโซณะ ศาสนาดันตระ เป็นต้น ปัจจัยเหล่านี้ทำให้แนวความคิดต่างๆ ของอินเดียมีความเข้มข้นและเป็นที่ยอมรับของสังคมในเวลาต่อมา (Thongjue, 2015 : 9) เรื่องราวของหงส์ก็เช่นกัน แม้ว่าในแต่ละประเทศจะมีความเชื่อแตกต่างกันไปบ้าง แต่ก็มีจุดที่คล้ายคลึงกัน เป็นวัฒนธรรมร่วมกันดังเช่นลายนาค ที่สามารถสืบหาเรื่องราวเชื่อมโยงกันได้หลากหลายประเทศ

ในการต่อยอดทลายทองถิ่น ช่างทองต้องเกิดความริเริ่มนำลายหงส์ออกจากช่องโคม และทอออกมาเป็นแบบอิสระมากขึ้น สุดท้ายผู้เขียนอยากเห็นผ้าทอลายหงส์เป็นอิสระจากกรอบที่เรียกว่า ห้องนก ให้หงส์ได้โบยบินออกมา และเกิดการต่อยอดในแง่ของรูปแบบลายผ้าไม่ให้งำกั้อยู่แค่เรื่องราวของพุทธศาสนา หรือลายเกี่ยวกับธรรมชาติเท่านั้น แต่ลายผ้าหนึ่งลายสามารถเล่าเรื่องราวที่ช่างทอผ้าสนใจ หรือความทรงจำของช่างทอได้เหมือนในสมัยโบราณที่ช่างทอผ้า ทอทลายผ้าได้จากการไปฟังเทศน์ฟังธรรมจนเกิดไปจินตนาการต่อยอดออกมาเป็นผ้าทอลายต่างๆที่เราได้ในอดีตถึงปัจจุบัน เพื่อต่อยอดและสืบสานให้เกิดทลายใหม่ ให้คนรุ่นต่อไปได้สวมใส่ หรือพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์ใหม่ๆที่อาจไม่ใช่เครื่องแต่งกายก็ได้เช่นกัน

References

- Burapajatanana, Jaipak. (2016). **Applying patterns from Identity of Jok woven textiles of Mae Jam to design of cultural textile products for home decoration (การประยุกต์ลวดลายจากอัตลักษณ์ผ้าทอตีนจกแม่แจ่มเพื่อออกแบบผลิตภัณฑ์สิ่งทอเชิงวัฒนธรรมประเภทของตกแต่งบ้าน)**, Jurairat Nunthanid, Veridian E-Journal, (9nd ed). (1720 - 1738). Silpakorn University : Bangkok.
- Chonthicha, Satyawadhna.(2018) **Dum Than the Original of the Thai Nation(ตำนานกำเนิดรัฐไท)**. (1st ed). Northeastern Publishing House : Bangkok.
- Chudhavipata, Wattana. (2012). **Textile : Reflection of thai Traditions. (ผ้าทอกับวิถีชีวิตคนไทย)**. Faculty of Arts, Dhurakij Pundit University, Bangkok, Thailand.
- Chaujaruenrat, Sinchai. (2015). **Ghoht Religion**, (Online). Retrieved 26 February 2022. From http://sinchaichao.blogspot.com/2015/06/blog-post_4.html.
- Kuykae, Phanuwatt. (2019). **Power of Lanna women**.(Online) Retrieved 30 January 2021. From <https://youngprideclub.com/2019/02/28/%E0%B8%9E%E0%B8%A5%E0%B8%B1%E0%B8%87%E0%B8%AA%E0%B8%95%E0%B8%A3%E0%B8%B5%E0%B8%A5%E0%B9%89%E0%B8%B2%E0%B8%99%E0%B8%99%E0%B8%B2-the-power-of-lanna-women/>.
- King Mongkut's University of Technology North Bangkok. (2015). **Design principles** (Online) Retrieved 24 March 2021. From http://www.ideaesign.com/port/graphic/content0303_01.htm.
- Nakkabunlung, Akadet. (2020). **Amazing tai yuan textiles. (มหัศจรรย์แห่งผ้าไท-ยวน)**. (1st ed). Chiang mai : Nopburi Printing.
- Satyanakee, Silaphrhmma, **Chairman of the weaving group Teen Chok Doi tao**. Interview, August 5 2021.
- Thongjue, Phaonthong, (2015). **Naga Textile: A Unique Cultural Identity in Asia. (ผ้าลาย “นาค” วัฒนธรรมร่วมในชนชาติเอเชีย)**. (1st ed). The Support Arts and Crafts International Centre of Thailand : Ayutthaya.
- Tuaytoonmag. (2018). **Phoenix, the immortal bird of many civilizations**.(Online) Retrieved 28 March 2021. From <https://www.thairath.co.th/lifestyle/life/1334302>.